

BRUNO LATOUR ALS EXPERIMENTELE METAFYSICUS

Arjen Kleinherenbrink, *De constructie van de wereld: de filosofie van Bruno Latour*, Boom, Amsterdam, 2022, 240p., ISBN 9789024441877, €24,95.

Met zijn boek *De constructie van de wereld* schrijft Arjen Kleinherenbrink de eerste Nederlandstalige inleiding tot het werk van de recent overleden Franse filosoof Bruno Latour. Eerder deden Gerard de Vries en Henning Schmiden het hem al voor in het Engels, respectievelijk met *Bruno Latour* (Polity Press, 2016) en *Bruno Latour in Pieces* (Fordham University Press, 2015). Naast de voertaal, verschilt het boek ook qua opbouw: Kleinherenbrink biedt een veel nuchtere, en minder speculatieve aanpak. Hij slaagt erin dichterbij het werk van Latour zelf te blijven, dat op een originele en heldere manier te systematiseren, en laat speculaties over filosofische invloeden of parallellen achterwege.

Het resultaat is een uitermate goed boek. Het boek bestaat, naast een inleiding en conclusie, uit negen hoofdstukken, verdeeld in drie delen. Het eerste deel behandelt Latours analyse van de werkelijkheid in termen van actoren en netwerken. De auteur vertrekt daarbij vanuit Latours diagnose van 'waarom wij nooit modern geweest zijn'. Het tweede deel toont vervolgens hoe deze actor-netwerktheorie vruchten afwerpt binnen de wetenschapsfilosofie, maar ook als een sociologische analyse van de sociale werkelijkheid. Het derde deel, ten slotte, duikt in Latours politieke filosofie. Het zevende hoofdstuk, wellicht het beste hoofdstuk van het boek, benadrukt het belang van objecten in het stabiliseren van het sociale verkeer, resulterend in de 'interobjectieve mens'. De volgende hoofdstukken gaan over het ecologische werk van Latour: het parlement van de dingen en Gaia.

Het gevaar bij een eerste kennismaking met Latour is dat men verdrinkt in diens eigenzinnige terminologie. Kleinherenbrink weet dat prachtig te vermijden, en de belangrijkste terminologie van Latour wordt helder en didactisch geïntroduceerd. De auteur begint met wat Latour zelf als zijn belangrijkste revelatie zag, het principe van het irreductionisme: niets kan zomaar tot iets anders gereduceerd worden. Worden de topjobs systematisch aan mannen gegeven omwille van het patriarchaat? Zijn wij gewoon ons brein? Is de coronapandemie het product van globalisering? Al deze vragen reduceren een complex netwerk van actoren tot een eenvoudig principe. Als de filosofie van Latour één doel heeft, dan is het ons vervreemden van zulke reducties. Het zijn ruwe schema's die weinig nuance toelaten om de concrete werkelijkheid te vatten.

Het punt is niet dat zulke reducties fout zijn, maar dat we ze op een andere

manier moeten beoordelen. Die verschuiving is het product van Latours ontologie van actoren, geïllustreerd in zijn wetenschapsfilosofie. De dingen in de werkelijkheid hebben geen essentie, maar worden relationeel bepaald. Succesvolle reducties willen niet zozeer een voorgegeven essentie adequaat representeren. Ze slagen wanneer zij de bestaande actoren zo transformeren dat ze overeenkomen met de reductie. Die transformatie draait niet om een actieve mens die de passieve wereld naar zijn hand zet. Eerder gaat het om een moeizame onderhandeling tussen menselijke én niet-menselijke actoren om een bepaald netwerk te stabiliseren. Het is precies dat verzet van de actoren dat wetenschap vaak zo fragiel maakt.

Sommigen zullen misschien zuchten dat dit toch zware terminologie en vreemde hersenkronkels binnenhaalt. Maar belangrijker dan de terminologie, is het doel dat Latour zich hiermee vooropstelt: een methodologisch agnosticisme dat ruimte maakt voor een radicaal empirisme. Latour is in feite niet geïnteresseerd in het maken van zware metafysische claims. De enige reden waarom hij zich vaak op dat domein begeeft is dat de bestaande metafysische kaders een gedegen empirische analyse in de weg staan. Dat is precies wat onze vertrouwde reducties doen: ze maken grote, wilde claims over de essentie van de werkelijkheid, met de onderliggende boodschap dat we ons geen zorgen meer moeten maken over de empirische details. Kijk niet naar het concrete gedrag van de mens, maar naar het grote verhaal van het patriarchaat, ons brein of de globalisering.

Hoewel Kleinherenbrink het niet vermeldt, valt wat hier op het spel staat te vatten via het klassieke wetenschapsfilosofische debat tussen het realisme en het empirisme. De realist stelt dat wetenschap uiteindelijk gaat over het vinden van de metafysische essentie van de werkelijkheid – hoe de realiteit *echt* is. Realisten staan maar al te graag te popelen om zo snel mogelijk *voorbij* de empirische details te gaan. Empiristen daarentegen stellen dat het doel van wetenschap juist neerkomt op empirische adequaatheid: de enige relevante toetssteen van wetenschap is dat ze alle waarnemingen een plaats geeft in het model. Latour is een radicale variant van het empirische kamp. De terminologie van actor-netwerkteorie voorkomt dat we in eenvoudige reducties vallen, en houdt onze ogen open voor de concrete empirie. Of zoals Kleinherenbrink het stelt: “Alles wat een actor is, moet verklaard worden in termen van wat een actor doet, en wat een actor doet, moet verklaard worden door de acties van andere actoren die dit mogelijk maken. Zo krijg je een realiteit die bestaat uit concrete ketens van op elkaar inwerkende actoren, zonder ook maar enige verwijzing naar mysterieuze, achterliggende essenties, potenties of vermogens.” (56) Positiever geformuleerd, spreekt Latour van *experimentele metafysica*: er is geen onafhankelijke, metafysische rechtbank waaraan we onze ervaringen aftoetsen. Enkel andere ervaringen zijn de toetssteen. Als radicaal empirist moeten we ook het schema fysica-metafysica, representatie-realiteit achter ons laten. Ervaring is geen afschemering van een onderliggende realiteit, maar is alles wat we hebben. De

metafysica van de werkelijkheid ligt niet vast, maar wordt experimenteel door actoren vormgegeven.

Het is over het algemeen moeilijk om Kleinherenbrink op een fout in het boek te betrappen. Toch stellen zich hier en daar problemen. Zo voelt het laatste hoofdstuk over Gaia minder doordacht en systematisch aan, en lijkt de auteur vooral allerlei losse eindjes aan elkaar te knopen. Deels kan dat het resultaat zijn van het werk van Latour zelf. In zijn laatste jaren spendeerde hij op allerlei manieren veel energie aan de ecologische strijd, die hij trachtte te vatten via de figuur van Gaia. Hoewel politiek relevant, blijft dat werk een afschemering van zijn vroegere wetenschapsfilosofie en actor-netwerktheorie, die veel robuuster en origineler zijn. Het is daarom zonde dat Kleinherenbrink maar weinig aandacht heeft voor wat Latour zelf zijn magnum opus noemde: *Enquête sur les modes d'existence* (La Découverte, 2012). Het komt in een deel van het derde hoofdstuk aan bod, maar verdwijnt snel op de achtergrond. Toch valt Latours hele filosofie vanuit dat boek te lezen, met dit werk als zijn ultieme poging om een kader te formuleren dat ons toelaat om alle relevante aspecten van de empirische realiteit te vatten, door ons nogmaals te bevrijden van de moderne reducties.

Kleinherenbrink loopt ook regelmatig het risico om zelf nog ‘modern’ te spreken over Latours poging voorbij de moderniteit te gaan. Zo vervalt hij regelmatig in een terminologie die Latour niet zou accepteren, zoals: de moderne kijk zou zorgen voor de ‘illusie’ dat bepaalde actoren transparante intermediairs zijn, terwijl het ‘werkelijk’ om mediators zou gaan (68). Of: Latour zou ons “in één klap van de illusie” verlossen “dat het wel en wee van de wereld enkel door een handvol macrofactoren wordt bepaald.” (222) Entiteiten ontmaskeren als illusoir is natuurlijk zelf een door en door moderne praktijk. Die praktijk moet verlaten worden, niet omdat het zelf een illusie of fout is, maar omwille van de ongewenste effecten van die praktijk.

Een ander voorbeeld is het laatste hoofdstuk. Kleinherenbrink beschrijft eerst hoe volgens Latour “de klimaatdiscussie” nog te vaak “neerkomt op een ordeningskwesie waarin we onze tegenstanders eigenlijk alleen maar eens goed de waarheid moeten laten inzien”. De echte strijd met klimaatsceptici is er geen van waarheid, maar van verschillende netwerken die andere werelden bouwen. Het gaat om de keuze in welke wereld, en met welke actoren, we willen leven. Maar iets verder op diezelfde pagina, lijkt Kleinherenbrink toch in die moderne kijk te vervallen, wanneer hij concludeert dat “moderne netwerken [...] uiteindelijk niet leefbaar [zullen] zijn” (214). Maar wat is dat laatste behalve een oordeel vanuit het perspectief van een hogere arbiter die de waarheid al in pacht heeft? De klimaatsceptici zullen het er zeker niet mee eens zijn.

Diezelfde spanning speelt ook bij Kleinherenbrinks claim dat Latours actor-netwerktheorie “geen vaststaand kader of vocabulaire” heeft “waarmee van tevoren al vaststaat waar de wereld uit bestaat” (143). De paradox is echter dat de droom van een wereld vrij van alle reducties – om de wereld dan vrij te zien zoals ze écht is – zelf het duidelijkste voorbeeld is van zo’n (realistische) reductie. Men

verwart de oproep om reducties niet zomaar te accepteren met de oproep alle reducties *bij voorbaat* buiten te gooien. De realiteit is dat Latour zelf gerust keuzes maakt over waar de wereld uit kan bestaan: allemaal actoren blijkbaar, die relationeel begrepen moeten worden. En reducties en macrofactoren (zoals het patriarchaat of natuurlijke selectie) kunnen gerust ook een plaats krijgen, mits zij hun ondersteunende netwerken meebrengen. Dat is dan ook precies de inzet van Latours *Enquête sur les modes d'existence*: het is zijn voorstel van acceptabele reducties, die zo veel mogelijk relevante waarnemingen weten te redden, zonder ze te snel te reduceren. Het was altijd Latours bedoeling geweest dat je het oneens kan zijn met dat voorstel, maar niet door hem te verwijten alsnog te reduceren. Nee, je brengt beter je eigen en betere reducties mee en heronderhandelt.

Massimiliano SIMONS (Maastricht)

WETENSCHAP EN RELIGIE, EEN SPANNEND DUO

Patrick Loobuyck, *Wetenschap en Religie. Een spannend duo*, Antwerpen, Pelckmans, 2023, 271 p., ISBN 9789463377171, € 29,50.

Het nieuwste boek van Patrick Loobuyck heeft zijn ontstaan in het vak levensbeschouwing, dat hij aan de Antwerpse universiteit doceert. Hij beschrijft de geschiedenis van de verhouding tussen wetenschap en religie, die hij een interessante, maar complexe relatie noemt. De ondertitel zegt het eigenlijk al: een spannend duo. Wat mij betreft is het ook een spannend verhaal. Het is een zeer leesbaar overzicht, zeker ook nuttig voor niet-studenten. Wie meer wil lezen vindt een heel ruime verwijzing naar andere auteurs. Voor het verhaal zelf moet je het boek bekijken, het is echt te omvattend om zo maar even samen te vatten. Ik beperk me tot een schets van wat ikzelf het belangrijkste vind. Het zorgt voor een beetje vertekening, maar het laat me ook toe een paar discussiepunten aan te halen.

Wetenschap en religie, zoeken naar kennis en zingeving, horen bij de mens. Religie is er overall en altijd geweest. Mensen hebben nu eenmaal niet graag dat de dingen zo maar gebeuren en willen ook liefst controle en veiligheid. Mythen geven aan waarom de dingen zijn wat ze zijn en moeten zijn. Wetenschap houdt